

Az árnyaló partikulák a magyar és a finn nyelvben

A magyar *hiszen* és a finn *-hAn* partikulák retorikus árnyalatai

„*Toisaalta kieli ei ole vain informaation väline, se on myös tunteiden tulkki ja käskyjen välittäjä. Kaiken tämän se suorittaa kuitenkin sillä tavalla, että kaikella kielellisellä toiminnalla on ennen kaikkea informaation luonne, ja sitten sen ohessa vielä muuta.*”
(Siro 1964: 15)

A partikulák tanulmányozásához (korábbi vizsgálataimhoz két szakdolgozat keretén belül – Balogh 2004, Balogh 2005 – és a jelen cikk megírásához) elsődlegesen a következő kérdések vezettek:

- Milyen szerepe van a partikuláknak a nyelvhasználatban?
- Milyen üzenetek közvetítésére alkalmasak?
- Milyen felfogás él a nyelvkutatásban a magyar és a rokon nyelvként ismert finn nyelv (árnyaló) partikuláiról?
- Vannak-e hasonlóságok a két nyelv partikula-használatában?
- Miként és milyen esetekben feleltethetők meg egymásnak?

A magyar és a finn nyelv teljes partikula-készletének kontrasztív vizsgálatára ebben az írásomban már csak terjedelmi okokból sem tudtam vállalkozni, így elemzésem tárgyául csupán egy partikula-csoportot, az *árnyaló partikulákat*, konkrétan pedig a magyar *hiszen* és a finn *-hAn* árnyaló partikulákat választottam.¹ Ezeket a két nyelv vonatkozásában ún. „funkcionális párként” vizsgálom, és kiemelt figyelmet szentelek szemantikai-pragmatikai hasonlóságaikra, funkcionális kapcsolódási pontjaikra (esetenként különbözőségeikre). Ehhez kapcsolódik elemzésem másik problémaköre: a partikulák milyen módon járulnak hozzá – Paavo Siro szavát idézve – a „más” közvetítéséhez, vagyis milyen járulékos jelentésekkel gazdagítják a megnyilatkozás propozicionális tartalmát.

1 Döntésemet a 2004–2005-ben végzett korpuszalapú vizsgálatom alapján hoztam, amelyben a *hiszen* és a *-hAn* partikulák egymás leggyakoribb és legkövetkezetesebb lexikális megfelelőinek mutatkoztak. Ennek megfelelően ezeket „funkcionális párnak” tekintem, vagyis olyan megfelelésnek, amelyben a tagok következetesen képesek ugyanazon retorikus funkció közvetítésére. Dolgozataimban először egy (Orvokki Autio: *Viistotaival* és fordítása, Balogh 2004), majd két párhuzamos korpusz (Örkény István: *Egyperces novellák*; Orvokki Autio: *Viistotaival*; *Családi fészkek*, ford. K. Szabó Edit; *Minuuttinouvelleja*, ford. Juhani Huotari, Balogh 2005) elemzésével, a *hiszen* és a *-hAn* partikulák retorikus árnyalatainak vizsgálatával foglalkoztam. A korpuszalapú kutatás további eredményeiről l. bővebben Balogh 2004, 2005. A kérdés természetesen további szövegalapú vizsgálatot igényel.

Írásom első részében rövid ismertetést adok az elemzésem teoretikus keretét képező szisztemikus-funkcionális grammatika legfontosabb alapvetéseiről, majd egy általános bemutatást az árnyaló partikulákról a magyar és a finn nyelv partikula-rendszerén belül. A konkrét szövegpéldák analizisét és a partikulák különböző retorikus funkcióinak vizsgálatát a harmadik részben ismertetem.

1. A szisztemikus-funkcionális nyelvtan

Kutatásom teoretikus hátterét a Halliday-féle funkcionális nyelvtan, azaz a szisztemikus-funkcionális grammatika (SFG, Systemic-Functional Grammar)² jelenti. Ez az elmélet megfelelő alapot szolgáltat ahhoz, hogy a partikulát használó megnyilatkozásokat – mint sokfunkciós konstrukciót – ne csak ismeretek közvetítőjeként vagy a világ ábrázolásáról szóló mondatokként lássuk. Különben nagyon szűk látásmódhoz jutnánk, amelyben a partikulák óhatatlanul kiesnének a vizsgálat látóköréből, s csak az első nyelvtanokra és nyelvleírásokra még jellemző mostoha, periférikus kategória, járulékos „fekete doboz” szintjére degradálnánk őket.

Észre kell tehát vennünk, hogy a nyelvvel a propozicionális tartalmak kifejezése mellett egyebek között interperszonális, azaz személyközi kapcsolatok kialakítására és formálására is képesek vagyunk (Shore 1997: 153). A nyelvben rejlő különböző funkciókhoz különböző jelentéseket társíthatunk, amelyek aztán eltérő lexiko-grammatikai (morfoszintaktikai) formákban realizálódhatnak a különböző nyelvekben. (l. Halliday 1994, Shore 1992, Lauranto 2000a).

Halliday (1994) szerint a nyelvi jelentés összefüggésében három főbb jelentésrétegről és ennek megfelelően három főbb nyelvi funkcióról beszélhetünk: az ún. *experientális* jelentésréteg (*experiental/ideational meanings*; fogalmi vagy referenciális funkció) mellett a nyelv interperszonális (*exchange meanings*; interperszonális vagy személyközi funkció), valamint textuális jelentésrétegről (*textual meanings*; textuális vagy szövegfunkció). Ennek jegyében Halliday (1994) a mondat jelentését három szinten vizsgálja: (1) experientális jelentésszinten mint a világ reprezentációja (*clause as representation*),³ (2) interperszonális megközelítésben tranzakcióként (*clause as exchange*) és (3) textuális nézőpontból üzenetként (*clause as message*).⁴ Írásom harmadik részében a partikula-előfordulások vizsgálatában elsősorban az interperszonális jelentésréteg összefüggéseire és a partikulák személyközi interakcióban betöltött funkciójára fogok fókuszálni.

2 Halliday funkcionális nyelvelméletére a szakirodalomban más terminusokkal is történik utalás: *systemic grammar*, *systemic linguistics*, „*scale and category grammar*” (utalva az elmélet hét alapelemére, a három szintre és a négy kategóriára) stb. Halliday – folytatva és továbbfejlesztve Firth nyelvészeti koncepcióját (neofirthiniánus nyelvészet) – egy olyan teóriát dolgozott ki, amellyel a forma és a funkció egységét keresi; maga szellemesen a következő kérdésben foglalta össze elméletének lényegét: „miért olyan a nyelv, amilyen?”

3 Mivel Halliday (1989, 1994), Lauranto (2000a) és Shore (1992) írásai nem (vagy csak nagyon korlátozottan) jelentek meg magyar nyelven, ezért az általuk használt angol és finn terminusokat saját fordításomban közlöm.

4 Ezek a mondatjelentések összefüggésbe hozhatók a tematikus szerkezettel, a partnerek közötti tranzakcióval és az aktorral, a folyamat aktív résztvevőjével (vö. Halliday 1994: 34).

A funkcionális grammatika a személyközi interakció mondatait három, egymással szorosan összefüggő szinten értelmezi: a morfoszintaxis, a szemantika és a pragmatika szintjén. Ha a mondatokat mint interakciós alapegységeket a morfoszintaxis felől közelítjük meg, akkor különböző interperszonális mondattípusokkal találkozunk (a hagyományos grammatikában ennek megfelelője a mondatfajta vagyis a *modus*).⁵ Ezeknek a mondattípusoknak természetesen megvannak a maguk alapjelentései, melyeket *beszédfunkció*⁶ néven a szemantika szintjén értelmezhetünk.

A mondatok pragmatikai szintű értelmezését Halliday (1994: 68–71) két változó segítségével tartja lehetségesnek: a beszédfunkciókat (azaz az interperszonális mondattípusok alapjelentéseit) egyrészt a személyközi interakció orientációja (nyelvi vagy nem nyelvi),⁷ másrészt a beszélőnek⁸ az interakcióban betöltött szerepe (adó/vevő) szerint vizsgálhatjuk (l. még Shore 1992: 172, 188–190; Halliday 1994: 68). Ennek a két változónak a segítségével Halliday (1994: 69) a következő alapvető beszédfunkciókat állapítja meg a pragmatika szintjén: ÁLLÍTÁS⁹ (*statement*), KÉRDÉS (*question*), PARANCS (*command*) és AJÁNLAT (*offer*) (l. az 1. táblázatot).

1. táblázat: Halliday kétváltozós modellje az alapvető beszédfunkciókról (Halliday 1994: 69)

<i>A személyközi interakció orientációja</i> <i>A beszélő szerepe</i>	<i>Nyelvi</i> (információ)	<i>Nem nyelvi</i> (cselekvésbeli)
Adó	ÁLLÍTÁS <i>He's giving her the teapot</i>	AJÁNLAT <i>Would you like this teapot?</i>
Vevő	KÉRDÉS <i>What is he giving her?</i>	PARANCS <i>Give me that teapot!</i>

Ennek a fenti modellnek a segítségével vizsgálom írásom harmadik részének példamondatait (Halliday 1994: 342, 363–367) három pragmatikai beszédfunkcióban: ÁLLÍTÁSokban, KÉRDÉSEK-

5 Halliday (1994: 68–71) három fő interperszonális mondattípust állapít meg: a kijelentőt (*declarative*), a kérdőt (eldöntendő vagy kiegészítendő; *interrogative*) és a felszólítót (*imperative*) (vö. Keszler szerk. 2000: 379–386).

6 A Halliday (1994) által használt *beszédfunkció* fogalma elkülönítendő a beszédaktus-elméletből ismert *beszédcselekvéstől* (vö. Austin 1990). A hagyományos grammatikában az itt tárgyalt fogalomnak tulajdonképpen a *mondatmodalitás* felel meg (vö. Kiefer 1986, 1990).

7 A nyelvi és a cselekvésbeli megnyilvánulás abban az értelemben problematikus, hogy Austin (1990) a nyelvi viselkedést is mindig cselekvésnek tekinti. A továbbiakban mégis Halliday (1994) gyakorlatához hasonlóan nyelvi és cselekvésbeli válaszokról beszélünk.

8 Beszédszituáción a szisztematikus-funkcionális grammatika nemcsak hangzó, de írott szöveget is ért (Halliday 1994). Ennek a gyakorlatnak megfelelően használok a *beszélő* és *hallgató* kifejezéseket még akkor is, ha a kérdéses korpusz, illetve a vizsgált szituációk írott szövegek.

9 Halliday (1989, 1994; Halliday–Hasan 1989) írásaiban ezek a beszédfunkciók nagybetűvel szerepelnek, hogy a retorikus funkciótól való különbözőségük még nyilvánvalóbb legyen. Ebben az írásomban én is ezt a gyakorlatot követem.

ben és PARANCsokban. Az AJÁNLATOT azért mellőztem a vizsgálatból, mivel az általam felhasznált korpuszban ez a beszédfunkció nagyon marginális szerepűnek bizonyult.¹⁰

A nyelvet – és azon belül a partikulákat is – minden esetben valamilyen kommunikációs céllal és valamilyen beszéd-szituációban használjuk. Az elhangzott nyilatkozatok/mondatok mindig kialakítanak bennünk egy-egy értelmezést, amelyet nemcsak a nyelvi/szintaktikai megformáltság (a mondatfajta) és az alapjelentés (a beszédfunkció) befolyásol, hanem a nyelvhasználat szintjének számos pragmatikai tényezője is.¹¹ A pragmatika szintjén megvalósuló értelmezést/jelentést (pl. kérdés, állítás, tanácskérés, feltételezés, magyarázat stb.) Halliday alapján a továbbiakban *retorikus funkciónak* vagy *retorikus árnyalatnak* nevezem¹² (Halliday 1994: 365; Shore 1992: 191; l. még Lauranto 2000a), elkülönítve az általános beszédfunkcióktól, tehát a mondat alapjelentéseitől. A mondatok retorikus értelmezése nagymértékben függ a *kontextustól* (a szöveg szituációs-verbális környezetétől) és a *kotextustól* (a szöveg nyelvi-textuális környezetétől) is. Mindezzel együtt azt mondhatjuk, hogy a retorikus árnyalat nem annyira a grammatika szabályaival, mint inkább a kommunikatív szituáció ismeretében írható le, hiszen az értelmezés is ebben születik.

Írásom harmadik részében tehát a *hiszen* és a *-hAn* árnyaló partikulákat különböző kommunikatív szituációkban és egymástól eltérő retorikus árnyalatok megjelenítőiként vizsgálom kétnyelvű szövegtörzsek alapján. A partikulával kifejezett megnyilatkozásokat a beszélő által felvett interakciós szerep (adó vagy vevő) és az interakció orientációja (nyelvi vagy cselekvésbeli) mentén a Halliday (1994) által definiált beszédfunkciók szerint osztottam további három egységre. Elemzésemmel nem célozom Hallidayt (1994: 363) és Shore-t (1992: 169) követve hosszú listát felállítani a partikulák lehetséges retorikus árnyalatairól, csupán szemléltetni szeretném a két partikula használatában és a kifejezett retorikus árnyalatokban rejlő közös vonásokat.

2. A magyar és a finn árnyaló partikulák

A partikulákról kialakult kép az első nyelvtanok szűkszavú megállapításai és a korai szakirodalom egymásnak ellentmondó hozzászólásai, valamint bizonytalan fogalom meghatározásai óta¹³ sokat változott. Az egyre sokoldalúbb kutatások eredményeképpen a partikulákról mind magyar, mind finn viszonylatban egyre részletesebb jellemzések születnek, s a helyük is egyre biztosabb a nyelvek szófaji rendszerében.

10 A hallidayi kétváltozós modell továbbgondolására többen vállalkoztak. Shore aszimmetrikus beszéd-funkció-modelljére (Shore 1992: 189) itt most nem térek ki részletesen (l. magyarul többek között Balogh 2004, 2005), Lauranto (2000b: 14–15) háromváltozós modelljéről is csak néhány ponton teszek említést a harmadik pontban.

11 A pragmatikai szinten a retorikus értelmezésen kívül meghatározó szerepet játszanak többek között az intonáció, a gesztus, a taglejtés, a mimika, a beszélők egymáshoz való viszonya, a kulturális meghatározottság stb.

12 A Halliday (1994) és Shore (1992) által használt *retorikus árnyalat* és *retorikus funkció* terminusok nagyon közel állnak a többek között Kiefer (1983) által emlegetett pragmatikai funkció elnevezéshez.

13 A partikulák definiálására és szófaji besorolására vonatkozó történeti áttekintéstől ezúttal eltekintek. L. erről bővebben Balogh 2004, 2005.

A legújabb kutatási eredmények talán legátfogóbb szintézisét a *magyar partikulákról a Magyar grammatika* (továbbiakban MGr. 2000) nyújtja, melyben Kugler (l. még Kugler 1998: 214) a következőképpen adja meg a partikulák definícióját: „A partikula olyan viszonyzó, amely nem toldalékolható, más szavakkal nem alkot sem morfológiai természetű, sem szintaktikai kapcsolatot, nem lehet mondatrész [...]. Morfológiai természetű szerkezetet azért nem hoz létre, mert nem grammatikai viszonyító elem, mondatrészi szerepre pedig nem létező vagy nagyon szűk denotatív jelentése miatt alkalmatlan. Funkciója az, hogy a mondatban lévő állításon műveleteket végez (pl. előfeltevést kapcsol hozzá, meghatározza téma-réma szerkezetét stb.) [...]; modális viszonyt, a beszélő attitűdjét (érzelmi, akarati, értékelő viszonyát) fejezi ki, vagy jelöli a beszélő reagálását a kommunikációs helyzetre, illetve annak valamely összetevőjére [...]” (MGr. 2000: 275).

Bár a partikulák esetében megállapíthatók általánosan érvényes grammatikai tulajdonságok, mégsem tekinthetők zárt, diszkrét, homogén nyelvi kategóriának. Alaktani és szintaktikai viselkedésük, valamint szemantikai-pragmatikai jellemzőik szempontjából sokféle lehetnek, s ez többféle felosztási szempontot tesz lehetővé.¹⁴ A magyar partikulák osztályozásánál elsősorban a Kugler (MGr. 2000: 277–280) szerinti funkcionális (szemantikai-pragmatikai) szempontokat (funkció, mondatfajták szerinti előfordulás, hatókör) vettem figyelembe, és az általa megállapított két alcsoport közül¹⁵ a *modális-pragmatikai partikulákra*, azon belül pedig az *árnyaló partikulák* körére szűkítettem vizsgálatomat. *Modális¹⁶-pragmatikai partikuláknak* azokat a partikulákat nevezzük, amelyek „a beszélőnek a közölt tartalomra vonatkozó attitűdjét, illetve a kommunikációs helyzet valamely összetevőjére való reagálását fejezik ki” (MGr. 2000). A partikulacsoport elnevezésének összetettsége utal egyrészt a modális partikulák alapvető funkciójára (ti. a beszélői attitűd kijelölésére, a mondat modális értékének meghatározására), másrészt azok pragmatikai vonatkozásaira: lehetnek társalgásszervező, diskurzusjelölő¹⁷ elemek, és kifejezhetnek különféle viszonyulásokat a kommunikációs helyzetre. A modális-pragmatikai partikulák, azon belül is az árnyaló partikulák a mondatban tehát elsődlegesen kommunikatív-pragmatikai szerepet töltenek be, szemben például a fokozó partikulákkal, melyek többnyire szemantikai funkciójukban vannak jelen (vö. Keszler 2000: 279).

Az *árnyaló partikulákat*¹⁸ funkcionális szempontból Kugler (MGr 2000: 278–279, vö.

14 A magyar és a finn partikulák alaktani és szintaktikai jellemzőiről l. bővebben többek között Kugler 1998, MGr. 2000, Keszler 1995, Hakulinen et al. 2004, Balogh 2004 és 2005.

15 A partikulák két alcsoportja Kugler (1998) felosztása szerint: *modális-pragmatikai* és *viszonyító partikulák (propozicionális operátorok)*. Ez utóbbihoz tartozónak tartja a *becslő (mértékértékelő)*, a *fokozó* és a *rémakiemelő partikulákat* (l. bővebben Kugler 1998, MGr. 2000: 277–280).

16 A *modalitás* szemantikai kategória. Tágabb értelmezésben minden mondat modális, amely a világ egy lehetséges állapotát mutatja be (olyasmire vonatkozik, ami nem tény). Szűkebb értelemben viszont modalitáson a beszélői attitűd mondatbeli megjelenését értjük. A modalitás kifejezőeszközei között tarthatjuk számon többek között a partikulákat (a modalitásról és a modális partikulákról l. bővebben Kiefer 1986, 1988, 1990).

17 A *diskurzus* terminus használata a magyar szakirodalomban nem egységes. Németh T. Enikő (1998) a diskurzus kifejezést mindenfajta verbális kommunikációs produktum jelölésére használja függetlenül attól, hogy az beszélt vagy írott, monologikus vagy dialogikus.

18 Az árnyaló partikulával összefüggésben a szakirodalomban számos szinoním vagy nagyon közel álló kifejezést találunk, például *pragmatikai partikula* (többek között Kiefer 1983), *színező partikula* vagy

Keszler 1995: 304–305, Engel 1992: 774–775, Helbig 1988) a következőképpen jellemzi: „Az árnyaló partikulák lehetnek a modális kiegészítő érték jelölői, kifejezhetnek megerősítést [...], csökkentést, enyhítést [...], korlátozást [...], rábeszélést, kiigazítást [...]” Ezen kívül alkalmasak akarat és érzelem kifejezésére, valamint attitűd és kommunikációs helyzethez való viszony jelölésére is (Kugler 1998: 216; MGr. 2000: 278). Ugyanezen a helyen (Keszler 2000: 279) találunk továbbá egy, a korábbinál (l. Keszler 1995) jóval bővebb, bár csupán illusztráló jellegű listát az árnyaló partikulákról: *akár, alkalmasint, ám, bezzeg, biz, bizistók, bizony, csak, csakhogy, de, egyáltalában/egyáltalán, egyébíránt, egyszer, egyszerre, elvégre, éppenséggel, hiszen/háthiszen, is, netalán/netalántán/tán, tulajdonképpen, ugye, ugyebár, úgyis, vajon, voltaképpen*.

Az árnyaló partikulák tehát a mondat valóságértékét kevésbé befolyásolják; a mondat valósághoz való viszonyát alapjaiban nem változtatják meg, csupán árnyalják. Többek között ebben is eltérnek a határozószóktól és a módosítószóktól, hiszen ez utóbbiak megadják, sőt jelentős mértékben befolyásolják a mondat szemantikai tartalmát. Az árnyaló partikulák szituációs kötöttsége általában erős, hiszen értelmüket/jelentésüket leginkább az aktuális kontextus határozza meg. Általában több mondatfajtában is előfordulhatnak, legtipikusabban felkiáltó, kérdő és óhajtó mondatokban (vö. Keszler 1995: 304, Helbig 1988: 35). Hatókörük szerint általában az egész mondatra, de kisebb részletekre (akár csak egy szóra) is kiterjedhetnek. Például: *Hiszen ez nem is nehéz! Mit is mondtál? Válaszoltál neki egyáltalán?*

A különböző nyelvekben többnyire nem azonos ismérvek szerint történik a szófaji felosztás, így a Kugler által a magyar nyelvészetben elterjedt és általam is használt partikula-kategória, a *modális-pragmatikai partikulák* elnevezés a finn szakirodalomban ilyen formán nem ismeretes. A finn partikulák definiálására és az alkategóriák megállapítására a legújabb finn nyelvtant, az *Iso suomen kielioppi* (Hakulinen et al. 2004) hívom segítségül, amely nagy előrelépést tett a finn partikulakutatás történetében: az eddigi legterjedelmesebb és legrészletesebb összefoglalást adja a finn partikulákra vonatkozó legfrissebb kutatási eredményekről (l. bővebben Hakulinen et al. 2004: 767–824).

A finn partikulák szóosztálya is nagyon különböző szavakat tartalmaz, így itt is nélkülözhetetlen a tagolás, elsősorban a partikulák funkcionális altípusainak megkülönböztetése. Hakulinen (Hakulinen et al. 2004: 767–773) az új finn nyelvtanban empirikus kutatásokra támaszkodva a következő főbb partikulafajtákat állapítja meg:

diskurzupartikula (Németh T. Enikő 1996, 2003); ez utóbbi elnevezés valószínűleg abból ered, hogy a beszélt nyelv diskurzusaiban ezek a partikulák gyakori társalgásszervező elemek. Az egyszerűség és következetesség kedvéért írásomban Keszler (1995) és Kugler (1998 és MGr. 2000) nyomán az *árnyaló partikula* kifejezést használom, hiszen a nemzetközi szakirodalomban is ez a leginkább ismeretes (vö. 26. lábjegyzet).

2. táblázat: A finn nyelv partikulái alkategóriák szerint (Hakulinen et al. 2004: 770)

<p>INTERJEKCIÓK¹⁹ (f. <i>interjektiot</i>) <i>ah, aah, aih, hihuu, huhhuh, hui, hyi, häh, höh, hm, mmm, oioi, pah, puh, pyh; hep, hiio, seis, jess, kas (vain), oho, vau, yäk, äh, äš, kääk, häh, tä</i> (alcsoport: <i>FIGYELEMFELKELTŐ ELEMÉK</i>²⁰) <i>hei, hoi, haloo, pst; kato, kuule, muuten)</i></p>	<p>DIALÓGUSPARTIKULÁK (f. <i>dialogipartikkelit</i>) <i>ahaa, aha, ahaa, ai, jaa, j(a)aha, vai niin; joo, juu, mm, niin, ni aivan, kyllä, just, juuri, okei, tä, hä(h)</i></p>
<p>ILLOKUTÍV VAGY MONDATFAJTA-JELÖLŐ PARTIKULÁK (f. <i>lausumapartikkelit</i>) <i>ai, kai, -kO, jooko; mite(n)s, tokko, vai, entä; ja, et, eli, sen kun, ni, vie(lä); no, vaikka(pa); kato, mutta, muten, jos(pa), kun(pa)</i></p>	<p>KÖTŐSZÓK (f. <i>konjunktiot</i>) <i>ja, et(tä), jotta, eli, mutta, tai, vai, sillä, koska, kun, jos, vaikka</i> „A HEZITÁCIÓ IDEJÉT KITÖLTŐ KIFEJEZÉSEK” (f. <i>suunnitteluilmaukset</i>) <i>eiku, niinkun, siis, tai; jotenkin, t(u)ota, t(u)ota, noin, nii(n)ku(in), silleen, tavallaan</i></p>
<p>MODÁLIS PARTIKULÁK (f. <i>modaalipartikkelit</i>) <i>tietysti, tietenkin, varmaan(kin), kai, ehkä, kaiketi, kenties, lie(nee), kyllä, toki, totta-kai, tuskin, ei; muka(mas), kuulemma, tiemmä, näemmä, näet</i></p>	<p>ÁRNYALÓ PARTIKULÁK (f. <i>sävypartikkelit</i>) <i>aina, ny(t), sit(ten), vast(a), viel(ä), -hAn, -pA(s), ihan, kyl(lä), oikeen, oikeestaan, sitä, tosiaan, vaan, vähä, melkeen</i></p>
<p>FÓKUSZPARTIKULÁK²¹ (f. <i>fokuspartikkelit</i>) <i>myös, -kin/-KAAN; jopa, peräti, vieläpä, asti, ainoastaan, pelkästään, vain, etenkin, varsinkin, vallankin, juuri, just; itse, ainakin, edes, saati, hädin tuskin; tasan, tarkalleen, täsmälleen, jo, vielä, enää</i></p>	<p>FOKOZÓ PARTIKULÁK (f. <i>intensiteettipartikkelit</i>) <i>aivan, ihan, oikein, niin, (noin, näin), hyvin, kovin, perin, sangen, varsin, ylen, kyllin, tasan, tosi, täys(in), (ei) järin ~ kovin ~ erityisen</i> (alcsoport: <i>BECSLŐ PARTIKULÁK</i>) (f. <i>likimäärin ilmaismia</i>) <i>aika, melko, noin, joku, jotain, siinä)</i></p>

A magyar és a finn csoportosításban mutatkozó különbségek a partikula-definíciók különbözőségéből és az eltérő megközelítésmódból is fakadhatnak, ugyanis a finn kiinduló partikula-meghatározás elsősorban szintaktikai és morfológiai szempontok figyelembe vételén alapul: „a partikulák olyan ragozhatatlan szavak, melyek nem kaphatnak bővítményeket”

19 Az *interjekció* elnevezést a magyarban korábban az indulatszókra alkalmazták (hasonlóan a szó tükrörfordításaihoz: *közbevető, közbevetés*). Az új terminus (*mondatszó*) Kelemen József monográfiája által honosodott meg a szakirodalomban (MGr. 2000: 292).

20 Ez a csoport leginkább az interakciós mondatszókkal áll rokonságban (vö. Keszler 2000: 294–304).

21 A „fókuszpartikula” (f. *fokuspartikkeli*) elnevezés tulajdonképpen a magyar „rémarkiemelő partikulának” felel meg, de a finn terminus hasonlóan a német elnevezésekhez – *Rangierpartikeln* vagy *Gradpartikeln* – más módon fejezi ki ugyanazt a rémarkiemelő funkciót.

(Hakulinen et al. 2004: 769).²² A *finn partikulákról* megfogalmazott általános, elsősorban formális definíció mellett a következők tulajdonságok állapíthatók meg²³. A finn nyelvben a partikula:

- olyan ragozhatatlan szó, melynek nem lehet önálló bővítménye; nem is fordulhat elő szintagma alaptagjaként (↔határozószók, névutók, prepozíciók);
- nem tagadható, nem fókuszálható és nem lehet rákérdezni sem (**ei täällähän*, **Ainakin ehkä*, **Aiko?*) (↔határozószók, névutók, prepozíciók);
- szemantikailag a mondat által kifejezett propozicionális tartalomtól kívül esik, valamilyen járulékos jelentést hoz a mondatba (Hakulinen 1989: 115). A partikula által kifejezett nehezen megfogható, csekély jelentéstartalommal utalhatunk a kommunikációs helyzet valamely elemére, magára a szövegre vagy a közös háttértudásra stb;
- prozódiaiilag eltér más szófajú szavaktól; egyes partikulák egy teljes nyilatkozat nyomatókát (mondathangsúlyt) kapják, míg más partikulákra még szóhangsúly sem esik.

A finn nyelven belül Hakulinen (Hakulinen et al. 2004: 791) tehát elkülöníthetőnek tart a partikulákon belül egy funkcionális szócsoportot, melynek legfőbb tulajdonsága – ahogyan erre az elnevezés is utal (f. *sävypartikkelit* vagy *sävytyspartikkelit*²⁴ ‘árnyaló partikulák’) – az árnyalás, vagyis a mondat propozicionális alapjelentésének kiegészítése valamilyen „járulékos jelentéssel”, árnyalattal.²⁵ Hakulinen szerint (i. h.) minden árnyaló partikula jellemezhető egyfajta általános érvényű jelentéssémával, amelynek konkrét értelme mindig csak az adott szövegkörnyezetben és beszédhelyzetben dől el. A beszédprodukciókban ezek a partikulák hordozzák a beszélő nézeteit, beállítódását az elmondottakkal vagy a beszédhelyzettel kapcsolatban, és jelzik, hogy az adott megnyilatkozás ismert, az előzetes ismereteknek vagy előfeltevéseknek megfelelő vagy éppen ellentmondó-e. Jelenlétük színezi és élénkíti a megnyilatkozást.

22 A finn felosztás másik szembeötlő eltérése a magyarhoz képest a *dialogus-* és az *illokutív partikulák* jelenlétében van, hiszen ilyen alcsoportok sem Keszler (1995) sem Kugler (Keszler 2000) felosztásában nem szerepelnek.

23 A magyar és a finn partikulák általános tulajdonságainak összevetését l. Balogh 2005.

24 Az *árnyaló partikula* elnevezés számos más nyelvben is ismert, így pl. gör. *parapleromantikoi*, lat. *expletivae* (ezekről l. bővebben Kärnä 2000), ném. *Abtönungspartikeln* (a német árnyaló partikulákról l. bővebben Péteri 1999a,b, 2001; Kärnä 1983, 1997). A finn nyelvben a legismertebb megfelelő a *sävypartikkelit*, de a gyakorlatban előfordul a *sävytyspartikkelit* és szinoním kifejezésként a *pragmaattinen partikkelit* is. Kärnä (1983; 1997) az árnyalás jelenségén belül nemcsak árnyaló partikulákat, de határozószókat, mondatszókát, különböző igealakokat, mondatszerkezetet, intonációt stb. is vizsgál. Kutató-somban én viszont kizárólag partikulák elemzésére szorítkoztam.

25 Hakulinen (2001: 84–88) partikula-kutatásában három jelentésréteget különít el: a fő-, a mellék- és a járulékos jelentést. A fő jelentés alatt a mondat propozicionális magját és az igazságértékkel meghatározható ‘logikai formát’ érti. A mellékjelentések közé az igazságértékkel meg nem határozható implikációkat, más néven konvencionális implikációkat vagy pragmatikai preszuppozíciókat sorolja. A járulékos jelentést pedig Grice hatására (l. például Pléh–Síklaki–Terestyén 1997) társalgásbeli implikációknak nevezi, amelyeket nemcsak a másik két jelentés, de a különösen a kontextus és egyéb társalgási alapelvek/maximák (*conversational principles*) határoznak meg. Hakulinen (i. h.) a *-hAn* árnyaló partikulával összefüggésben elsősorban ezt a járulékos jelentésréteget vizsgálja.

A finn nyelvben az árnyaló partikulákat morfológiailag könnyen két további csoportra oszthatjuk: önálló lexémákra és olyan kötött morfémákra, amelyek mindig a mondatnak egy (bizonyos) szavához simulnak (→ f. *liitepartikkelit*; szó szerint: 'csatolt partikulák, toldalékpartikulák', tkp. 'simulószó'). A következő táblázat a legjellemzőbb finn árnyaló partikulákat (önálló szavakat és simulószókat) mutatja be.

3. táblázat: A finn árnyaló partikulák (Hakulinen et al. 2004: 791)²⁶

Önálló árnyalópartikulák	Kapcsolódó árnyalópartikulák
(szabad morféma) (f. <i>itsenäisiä sävypartikkeleita</i>)	(kötött morfémák; simulószó, klitikumok) (f. <i>kliittisiä sävypartikkeleita</i>)
<i>aina, nyt, sit(ten), vasta, sitä, kyllä, oikein, oikeastaan, ihan, vaan ~ vain</i>	<i>-hAn, -pA, -s</i> <i>-pAs</i>

A finn nyelvben azokat a partikulákat, amelyeket önállóan egyetlen szófaji kategóriába sem tudunk besorolni, de bármilyen szófajú elemhez hozzákapcsolódhatnak,²⁷ *simulószóknak* nevezzük (Hakulinen et al. 2004: 770–771). Ezek a kötött morfémák más szavaktól és morfémáktól teljesen problémamentesen elhatárolhatók, hiszen alaktanilag egy világos, állandó, hét elemből álló zárt halmazt alkotnak: *-hAn, -kO, -kA, -kin, -kAAAn, -pA, -s*. A partikulákon belül a simulószó vizont csak egy morfológiailag és a finnben is érvényesülő magánhangzó-harmónia révén fonológiai elkülönített csoport, amely funkcionálisan nagyon sokféle partikulát tartalmaz. Így simulószókat találunk az árnyalópartikulák, az illokatív partikulák és a rémakiemelők között is. Az általam vizsgált *-hAn* árnyaló partikula is a simulószó közé sorolható, hiszen a mondatban egy másik szóhoz (a mondatkezdő szintagma bármely szófajú alaptagjához) kapcsolódva feje ki hatását, azaz árnyalja az elhangzott nyilatkozatot.

Az árnyaló partikulákkal összefüggésben gyakran használatosak – szinte szinonimaként – a *pragmatikai partikulák* (l. többek között Hakulinen–Karlsson 1998: 278–279) és a *pragmatikai indikátorok* (Kiefer 1983: 208, Péteri 1999b: 65) elnevezések, amelyek elsősorban a partikulák pragmatikai szinten érvényesülő nem csekély szerepét (ti. a mondat pragmatikai jelentésének közvetítését) hangsúlyozzák. A személyközi interakcióban a beszélő és a hallgató információcseréje mellett ugyanis nagy jelentősége van azoknak az erős szituációs kötöttséggel bíró pragmatikai többletinformációknak, amelyek például érzelmi színezettel gazdagítják a közlést, érzékeltetik a beszélő szubjektív beállítódását, előzetes ismereteit, illetve elvárását, valamint sejtetik a beszélő és a hallgató viszonyát, közös tudását stb.

26 Ez a partikulacsoport természetesen nem zárt, ugyanis szófajváltás útján folyamatosan bővül más típusú partikulák vagy szófajok elemeivel. L. például a proadverbiumokat *tässä* 'itt', *tuossa* 'ott' (magyarban tkp. helyhatározószói mutató névmások, l. bővebben Keszler 2000: 209–222).

27 Itt elsősorban lazább morfológiai kapcsolatot kell érteni, ahol még világosan látszik a klitikumok mondattani funkciója (pl. *sinähän, huomennakin, lähdetkö*). A simulószóknak ennél szorosabb kapcsolódása figyelhető meg például a következő lexikalizálódott esetekben: például *tietenkin, kuitenkin, kukaan, joka, kunhan*.

3. A *hiszen* és a *-hAn* árnyaló partikulák lehetséges retorikus funkciói

Péteri (2001: 99; 1999a: 186–189; vö. ÉKsz s. v. *hiszen* I., II.) a *hiszen* szóval összefüggésben megállapítja, hogy az a mai magyar nyelvben kétféle funkcióban használatos: egyrészt kötőszóként oksági (magyarázó) viszony kifejezésekor (pl. *Örülök, hiszen nekem is sikerült*), másrészt pedig árnyaló partikulaként konszenzust létrehozó, a hallgató véleményére apelláló nyilatkozatokban (pl. *Hiszen én is örülök!*). Abban az esetben, ha az adott kontextusban nem fedezhető fel mondatok vagy tagmondatok közötti oksági viszony, a *hiszen* jelenlétét a szituáció szintjére vonatkoztatjuk és partikulaként értelmezzük. A különféle árnyalatokat (pl. emlékeztetés, ellenvetés stb.) többek között olyan tényezők befolyásolják, mint a beszélő és/vagy a hallgató tudása, nézetei, beállítódása, véleménye, viszonya a közlés tartalmához stb.; a partikula pragmatikai jelentésköre így tehát nagyon sokrétű lehet (Péteri 2001: 99).

Hakulinen (Hakulinen et al. 2004: 797) a finn *-hAn* árnyaló partikulát szintén általános használatú partikulaként értelmezi, amelynek elsődleges funkciója: „Hozzárendelni a mondathoz egy olyan implikációt, amely szerint a kifejezett tartalom a beszélő és a hallgató közös tudására, valamilyen előzetes ismeretére vonatkozik.” Ennek az implikációnak a különböző beszédhelyzetekben nagyon sokféle realizációja (tkp. árnyalata) lehet (vö. Shore 1992: 169), amelyeket Hakulinen (Hakulinen et al. 2004: 797–799) mondattípusok szerint a következőképpen csoportosít: A kijelentő mondatban a *-hAn* árnyaló partikula által közvetített implikáció jellegzetesen *e m l é k e z t e t é s k é n t*, *m e g e n g e d é s k é n t*, *m e g l e p ő d é s k é n t* vagy *h i r t e l e n f e l i s m e r é s k é n t*, *m a g y a r á z a t k é n t* vagy *i n d o k l á s k é n t*, valamely *k ö z i s m e r t*, *m a g á t ó l é r t e t ő d ő t é n y r e v a l ó u t a l á s k é n t*, *k é r é s k é n t* vagy *f e l s z ó l í t á s k é n t*, esetleg *e l l e n ő r z ő k é r d é s k é n t* interpretálódik. A kérdő mondatokban a *-hAn* viszont általában *b i z o n y t a l a n k o d ó i n f o r m á l ó d á s t*, *f e l m e r ű l ő k é t e l y t*, *r e t o r i k u s k é r d é s t* fejez ki és nagyon gyakran fordul elő *t e l e f o n b e s z é l g e t é s e k n y i t ó k é r d é s e k é n t*²⁸. Felkiáltó mondatokban a *-hAn* partikula elsősorban kérésekben és a javaslatokban fordul elő, de olykor akár fenyegető jelentésárnyalatot is kifejezhet.

Bár a finn *-hAn* klitikum esetében is megfigyelhető a kettős funkció, azaz a simulószó árnyaló partikulaként és kötőszóként való alkalmazása, a finn szakirodalomban a *-hAn*-t mégis inkább csak árnyaló partikulaként tartják számon. Ennek magyarázatát elsősorban abban látom, hogy a homoním alakok szófaji elkülönítése – vagyis az árnyaló partikulák és a kötőszói funkció elhatárolása – a finn szakirodalomban eddig keveset vizsgált problémakör volt. A *-hAn* simulószó vonatkozásában a magyarázó árnyaló partikulái és az okadó magyarázó kötőszói funkció lehetséges elhatárolása többek között azért tűnik nehéz feladatnak, mivel ez a kérdés a legújabbban megjelent finn nyelvtenban és Hakulinen (Hakulinen et al. 2004: 790–797)²⁹ saját

28 A telefonbeszélgetést nyitó klasszikus kérdést a finnben a *-kO* kérdő partikula és a *-hAn* árnyaló partikula kombinációjával képezzük (pl. *Oiskohan toi Terttu Räsänen tavattavissa*; Hakulinen et al. 2004: 799), s ezeket a formailag kérdő mondatokat a funkcionális grammatika felfogásában nem elsősorban kérdés-ként, hanem udvarias kérésként kell értelmeznünk: 'Terttu Räsänennel szeretnék beszélni' vagy: 'Beszélhetnék Terttu Räsänennel?', vagy: 'Idehívná Terttu Räsänent a telefonhoz?' (vö. Shore 1992: 181).

29 A. Hakulinen (Hakulinen et al. 2004: 790) a *-hAn* simulószón kívül más partikulákat is megemlíti, amelyek kötőszói funkcióban is előfordulhatnak. Ilyenek többek között az *edes*, *jopa*, *-kin*, *muuten*, *myös*, *niin*, *näet*, *siis*, *sitten*, *toki* partikulák.

kutatásaiban is marginálisnak mutatkozik: Hakulinen (i. h.) a *-hAn*-t árnyaló partikulaként vizsgálva magyarázó értelmű mondatokban a *sillä* ‘mert’ kötőszó megfelelőjének tartja, éles határt viszont nem húz a többi árnyalat és a magyarázó kötőszói funkció közé.

Péteri (2001: 99) a magyar *hiszen* szóval összefüggésben az árnyaló partikulái és a kötőszói funkció elhatárolására az ún. szubsztitúciós próbát javasolja, ugyanis a kötőszó helyére behelyettesíthető más, oksági viszonyt kifejező kötőszó³⁰ (pl. *mert, mivelhogy, mivel, minthogy; Örülök, mert/mivel nekem is sikerült*), az árnyaló partikula esetében viszont nem (**Mert/mivel/minthogy nekem is sikerült!*). A korpusz példáit vizsgálva a *hiszen* partikula és kötőszó elkülönítéséhez magam is a Péteri által javasolt szubsztitúciós próbát alkalmaztam, amelynek eredménye: a *hiszen* szó a korpusz összesen 125 előfordulásból 90 esetben, azaz 72%-ban bizonyult árnyaló partikulának.

A következőkben a 2004–2005-ben végzett korpuszalapú kutatásom néhány példája³¹ segítségével szeretnék rávilágítani az árnyaló partikulák által közvetített retorikus árnyalatok sokféleségére. A példák elemzésével nem célozom megadni a két árnyaló partikula összes lehetséges retorikus funkciójának listáját, ehelyett különböző kommunikációs szituációk gyakorlati szempontú elemzésére törekszem. Mivel a partikulával kifejezett mondatok értelmezése és a megnyilatkozások különböző interperszonális jelentései gyakran túlmutatnak a mondathatáron, ezért a korpusz példáit a beszédhelyzet és a tágabb kontextus figyelembevételével fogom vizsgálni.

3.1. A *hiszen* és a *-hAn* partikulák ÁLLÍTÁSOKBAN

Korpuszalapú kutatásom szerint (l. Balogh 2004: 93–94, 49–87) mind a *hiszen*, mind a *-hAn* árnyaló partikula leggyakrabban (az esetek 86%-ban) olyan beszédfunkcióban fordul elő, amelyben a beszélő az adó szerepében valamilyen nyelvi (tehát nem cselekvésbeli) „üzenettel” fordul beszédpartneréhez. A következőkben tehát néhány ÁLLÍTÁST szeretnék bemutatni, amelyekben az árnyalás, illetve a retorikus funkció közvetítése elsősorban³² a két árnyaló partikula, a magyar nyelvű mondat esetében a *hiszen*, a finnben pedig a *-hAn* partikula jóvoltából valósul meg.³³

30 Péteri (2001: 99) a szubsztitúciós próbával összefüggésben azért megemlíti, hogy a *hiszen* kötőszó más kötőszói elemekkel való helyettesítése mégsem akadálytalan, ugyanis az episztemikus jelentéskomponens eltűnésével járhat együtt.

31 Az egyes példamondatokat két nyelven, magyarul és finnül adom meg, de csak a magyar esetében idézem a megnyilatkozás tágabb kontextusát. Így az elemzés befogadása talán gördülékenyebb, hiszen a lényegre koncentrálok. Mindkét nyelven a példaszövegeket sorszámommal láttam el: a magyar nyelvűt A, a finn nyelvűt B betűjellel. Ezután zárójelben a korpuszt szerző vezetéknevének első betűjele (Ö: Örkény István; A: Autio Orvokki) és az az oldalszám áll, ahonnan az idézet származik. Az egyes példák elemzésekor az egyszerűség kedvéért csak a példa sorszámára (tehát a betűjel mellőzésével) utalok, hiszen a magyarázó szövegből egyértelműen kiderül, hogy melyik példamondatra, a magyarra vagy a finre hivatkozom.

32 A komplex retorikus árnyalat megszületéséhez természetesen más tényezők is hozzájárulhatnak. Ezekre való hivatkozást l. többek között Balogh 2004: 97–100.

Bár az első példa éppen olyan szituációból származik, amelyben a hallgató konkrétan nincs jelen és a megnyilatkozás a beszélő belső gondolataként³⁴ hangzik el, mégis értelmezhető a kiemelt partikulálás mondat hallidayi fogalmak szerinti ÁLLÍTÁSKÉNT.

1A. példa (A: 137)

– *Na, bejössz már onnan?* – kiáltotta Olavi, és kihallatszott a víz csobbanása, meg ahogy a nyírfa seprűvel csapkodta magát.

*Armi erre soha nem is gondolt. **Hiszen** ez szörnyű! Ágyban és a takaró alatt átölelni a sötétben Olavit egészen más dolog, mint pucéron bevonulni Olavi szeme előtt a szaunába.*

1B. példa (A: 136)

[...] *Tämähän oli kamalaa.*[...]

A fenti példában a *hiszen* és a *-hAn* partikulákkal kifejezett ÁLLÍTÁSOK hűen tükrözik nemcsak a szituáció abszurditását, de a beszélő lelkének ellenállásra hajló keserű állásfoglalását is. A partikulák korábbi ismeretre utaló alapvető implikációját ebben a szituációban akképpen értelmezhetjük, hogy a beszélő *m e g l e p ő d ő , m e g r ö k ö n y ő d ő a t t i t ű d j e* korábbi elképzelésének (tkp. előzetes elvárásának vagy feltevésének) és a jelenvaló képtelen helyzetnek az ellentmondásából születik.

A következő példa a *hiszen* és a *-hAn* partikulák használatának szintén egy olyan esetét mutatja, amelyben a kifejezett tartalom (ti. a szituációs tapasztalat) és a beszélő előzetes elvárása közötti ellentmondásból *c s o d á l k o z ó r e t o r i k u s á r n y a l a t* megjelenését érezhetjük.

2A. példa (A: 183)

Armi visszañnak érezte, hogy Eetit indítják hálóingnek való anyagért és gyapjúfonalakért, ám Eeti fel se vette. Arminak eszébe jutott, hogy a fiúk nem szeretik a puha csomagot, megkérte hát Eetit, hogy hozzon nekik még valami mást is.

Ha lehet – szabadkozott Armi, és anyósára nézett.

*Persze, hogy lehet. Eeti, két remek játék autót kell venni! – rendelkezett az anyós, és elvette a listát. – **Hiszen** ez nem is sok! – csodálkozott.*

2B. példa (A: 182):

[...] – *Eihän täs oo palijo mitään, hän ihmetteli.*[...]

Az első példával ellentétben itt a finn mondatban az árnyaló *-hAn* klitikum éppen az *ei* 'nem' tagadó segédigéhez simul, amelyben a *z e l v á r á s é s a t a p a s z t a l a t e l l e n t é t e* fokozatában talán erőteljesebben, hangsúlyosabban érvényesül. A magyar példamondatban a beszélő elvárásai ('biztosan hosszú ajándéklista') és a valós történések ('a

33 A példamondatokat a jelen tanulmányban fordítástani szempontból nem kívánom értékelni. A kiválasztott szituációkban mind a *hiszen*, mind a *-hAn* partikulákat helyénvalónak érzem, ennek megfelelően alkalmasnak tartom a kiválasztott szövegrészeket a retorikus árnyalatok funkcionális szempontú elemzésére.

34 Armi felkiáltó mondata egy olyan ún. belső beszéd, amelynek megjelenítése szabad függő beszéddel történik. Ez magyarázza többek között a finn és a magyar mondat eltérő idejű igealakját (vö. Kocsány 1996).

lista nem hosszú', tkp. 'a kívánság mégsem sok') közötti hangsúlyos ellentmondást már nemcsak a *hiszen* árnyaló partikula, de azzal együtt az *is* rémakiemelő partikula³⁵ is érzékelteti (vö. Péteri 2001: 97–99).

A fenti példával összefüggésben utalok Shore-nak (1992: 168–170) azon megállapítására, miszerint a (főmondatbeli) referáló igék (pl. *huomauttaa* 'figyelmeztet, megjegyez', *vakuuttaa* 'biztosít, bizonygat', *luvata* '(meg)ígér', *pyytää* 'kér', *määrätä* 'parancsol, elrendel', *udella* 'kérdőzget, tudakol' stb.) gyakran járulnak hozzá a jelentésárnyalat és a szituációs helyzet érzékeltetéséhez: a 2. példában a partikulák által jelzett csodálkozó attitűdöt a mondat referáló igéi teszik még nyilvánvalóbbá: m. *csodálkozott*, f. *ihmetteli*.

A 3. példában a partikulával kifejezett ÁLLÍTÁSBAN egy közös tudásbeli tényre, egy mindenki által ismeretes (vagy ismertnek feltételezhető) törvényszerűsége (ti. a gravitáció általános törvényeire) történik utalás, mivel a rendőri felügyeletes javaslatában ez az evidencia figyelmen kívül marad.

3A. példa (Ö: 327)

Abba is hagyták a torzsalkodást, és nagy fejtörésbe kezdtek, hogy miféle emléket hagyhatnának maguk után. Egy követ megfaragni, ahhoz véső kellett volna. Ha legalább egy gombostűje volna valakinek! Azzal – magyarázta Sipos – bele lehetne szurkálni a fa kérégebe valamilyen üzenetet. A fában az holtig megmarad, mint az emberi bőrön a tetoválás.

Hát akkor dobjunk föl egy nagy követ – javasolta az egyik rendőri felügyeletes.

*Te buta. **Hiszen** az leesik.*

Amaz nem vitatkozott. Szegény, tudta ő magáról, hogy némiképp rövid az esze.

3B. példa (Ö: 79)

[...] – *Hölmö. **Sehän** putoaa alas.[...]*

A fenti példában a *hiszen* és a *-hAn* partikulák olyan implikációt hordoznak, amely által a kifejezett tartalom (itt: a rendőri felügyeletes ötlete) szinte magától értetődő módon áll ellentmondásban a közös háttértudással, az általános világismerettel (vö. Balogh 2004: 40–41, 49–55; Hakulinen et al. 2004: 797; Péteri 1999a: 34). Hakulinen szerint (2001: 62) a partikulával jelölt emlékeztető, figyelmeztető, tény megállapító, pontosító stb. közlés ekhez nagyon gyakran társul egyfajta udvariassági implikáció³⁶ is azért, hogy a beszélő a partikula segítségével a közölt tartalmat ismert, a hallgató számára sem teljesen idegen tényként tünteti fel. Ez az ún. *face saving* effektus (arc(ulat)védő vagy homlokzatvédő mechanizmus; f. *kasvojen säilyttämisefekti*) védi meg a hallgatót egy kellemetlen, megszégyenítő helyzettől, amelyben a beszélő kioktató attitűdje (pl. *Se[Ø] putoaa alas*) őt az adott témában kívülállónak, tudatlannak tünteti fel. Kärnä (1983: 92–93) ezzel szemben az emlékeztető funkcióhoz inkább egy megrováshoz vagy megfeddéshez hasonló árnyalatot, de semmiképpen sem udvariassági momentumot kapcsol, hiszen egy korábban említett vagy egyébként ismertnek tartott tényre, evidenciára való visszautalás a hallgató figyelmetlenségét vagy tudatlanságát jelzi (vö. az ÉKsz s. v. *hiszen* II/1., Hakulinen et al. 2004: 797, Balogh 2004: 58–61). A magyar szövegben a *Te buta* kezdetű megnyilatkozásra inkább ez utóbbi megállapítás

35 A rémakiemelő partikulákról l. bővebben Kugler (MGr. 2000: 279–280).

36 Hakulinen (2001: 62) az udvariasságot elsősorban az ún. társalgási implikatúrák, tehát a járulékos jelentés (vö. 27. lábjegyzet) közé sorolja (vö. Kärnä 1983: 92).

tűnik érvényesnek (Kärnä vö. 1983: 92–93), bár az „arcrongáló” megjegyzés erejét a partikulával jelölt emlékeztető ÁLLÍTÁS valóban egy kissé csökkenti.

A következő példában a beszélő már nem egy objektív tényre vagy egy általános igazságra, hanem önmagára próbálja ráirányítani hallgatója figyelmét. A *hiszen* és a *-hAn* partikulákkal érzékeltetett *f i g y e l e m f e l k e l t é s* (vs. *Itt vagyok én* ÁLLÍTÁS) itt tehát nem valamilyen korábbi ismeretre vagy előfeltevésre/evidenciára, hanem a szituáció bizonyos elemeire, elsősorban a beszélő jelenlétére és a hallgató figyelmére apellál.

4A. példa (A: 151)

Olavi megfordult, s ránézett Armira, aki borzasan, mosolyogva magyarázta, hogy Olavi valamiféle filmcsillaghoz hasonlít. Olavi behúzta a hasát, felállt, karjába vette Armit, és úgy vitte asszonyát most először, ahogy a menyasszonyokat szokás. De hát odahaza nem is lehetett. Anya és Ilmi mindig a közeliükben voltak. A lóca ingatag volt, de mégis kitarzott.

Ó, ha megint láthatnám az Északnyugati átjárót! – szakadt ki a sóhaj Armiból.

Na, hiszen itt vagyok én – szólalt meg Olavi, és a pocakjára nézett. Mikor a hátán fekiüdt, kisebbnek látszott. Óvakodnia kell az oldalra fordulástól, mert akkor elfekszik, mint a megkelt tészta.

4B. példa (A: 149)

[...] – *No oonhan minä täs, sanoi Olavi ja katsoi mahaansa.* [...]

Az 5. példában a beszélő – a magyar szövegben a *hiszen*, a finnben a *-hAn* – partikulával jelzi a korábbi eseményekre, vagyis Armii iskolai sikereire való hivatkozását; így nyer a közölt tartalom elsősorban *e m l é k e z t e t ő r e t o r i k u s á r n y a l a t o t*. A szülők között folyó vitában az emlékeztető ÁLLÍTÁS egyúttal a *m e g g y ő z é s* eszköze is, amellyel az édesanya megpróbál lánya, Armii védelmére kelni. Ilyen értelemben mind a *hiszen*, mind a *-hAn* egy jellegzetes argumentatív diskurzus meghatározó elemei, amelyben fontos momentum az érvelő funkció.

5A. példa (A: 33)

Armi lehunyta a szemét, és dünnnyögésbe fogott: – Mama, az a férfi megbámult engem, mama, mostan mit tegyek... Elhallgatott, és fülelt. Anya róla beszélt apának:

Minek szaporítod mostan a szót? – kérdezte anya. – Hiszen az iskolát is olyan jól elvégezte.

E tavaszon szerintem meghígult az esze – jegyezte meg apa. – Úgy jön-megy, mintha egy másik világon járna, meg se hallja, miről folyik a szó. És úgy látszik, semmiben se leli örömét.

5B. példa (A: 33)

[...] – *Armihan on koulunsa selevittäny niin hyvin.*[...]

Az utolsó példában a *hiszen* partikulával kifejezett ÁLLÍTÁS ismét értelmezhető a *h a l l g a t ó v é l e m é n y é r e a p e l l á l ó é r v e l é s*ként, mintegy argumentációs jelölőként, bár a beszélő itt nem egy harmadik személyt vesz védelmébe, hanem hallgatója-barátja jó híréért áll ki. Mind a magyar, mind a finn partikulás mondat egy ellentétes véleményt képviselő viszontválasz, bár a restriktív a tagadó segédigéhez kapcsolódó *-hAn* (*ethän*³⁷) és a mondat-

37 Az *ethän* alak csupán abban különbözik a 2. példában előforduló *eihän* alaktól, hogy az előbbiben egyes szám második személyű, az utóbbiban pedig egyes szám harmadik személyű tagadó segédigéhez járul a

kezdő *mutta* 'de' kötőszó által a finn szövegben kicsit erősebbnek érződik. A magyar partikulás mondatban ezzel szemben inkább a meggyőző érvelés árnyalata az erősebb, bár itt sem lenne elképzelhetetlen – finn mintára – a *de hiszen* formájú erősebb ellenkezés vagy ellenvetés kifejezése (Péteri 1999a: 35). Véleményem szerint a 6. példa magyar partikulás mondatának érezhető gyengébb attitűdjelölését a mondásige mégis kompenzálni tudja a finn mondattal szemben: a magyar *vetette ellene* kifejezés helyén a finnben ugyanis az egyszerű és neutrális *sanoi* 'mondta' igét találjuk (vö. Shore 1992: 169).

6A. példa (A: 237)

– *Nem is tudom – szabódott Masa. – Maire olyan szigorú ebben a dologban, rögtön meg is érzi, ha egy kicsit ittam.*

Mintha a ti családokban minden asszony ütőjátékos volna – célozgatott Olavi.

Lehet – hagyta rá Masa. – Csakhogy Maire apja nagyon iszákos ember volt, és ez mély nyomokat hagyott Maireben. Haragszik a pálinkának még a szagára is.

Hiszen *te nem vagy poharazós fajta – vetette ellene Olavi. – És most igazán nem szólhat ellene Maire. Armi legalábbis rá se hederít.*

Eleinte ő se hederített rá – szólt Masa. – Csakhogy menetközben gyakran érheti meglepetés az embert az asszonyokkal.

6B. példa (A: 232)

[...] – *Mutta ethän sinä oo mikään ryppymiäs, sanoi Olavi.*[...]

3.2. A *hiszen* és a *-hAn* partikulák KÉRDÉSEKBE

Bár a korpusz példái egyértelműen azt mutatják, hogy mind a *hiszen*, mind a *-hAn* partikula beszédfunkció tekintetében leggyakrabban ÁLLÍTÁSBAN fordul elő, mégis akadnak olyan példamondatok, amelyeknek beszédfunkciója ettől eltérően értelmezhető. Ebben az alponthban szeretnék bemutatni egy olyan példát, amelyben a *hiszen* és a *-hAn* partikulák használata értelmezhető KÉRDÉSKÉNT: a beszélő attitűdje valamilyen válasz vagy magyarázat szükségességét jelzi a hallgató felé.

Itt utalok Lauranto (2000b) háromfunkciós modelljére, amely figyelembe tudja venni a *reflektálás szükségességének* harmadik dimenzióját is. Ez a tulajdonság a KÉRDÉS, a PARANCS és az AJÁNLAT hallidayi beszédfunkciókat az ELVÁRÁS (f. *odottamus*) funkció körébe egyesíti, ugyanis ezeknél a funkcióknál a hallgató nyelvi vagy cselekvésbeli reflektálása nélkülözhetetlen. ELVÁRÁS NÉLKÜLI (f. *ei-odottamus*) beszédfunkciónak tekinti Lauranto ezzel szemben az ÁLLÍTÁST, amellyel nyelvi válasz vagy cselekvés nem jár együtt szükségszerűen (l. továbbá Lauranto modelljét 2000b: 15).

Az alábbi példaszövegben a háziasszony meglepődve tapasztalja, hogy a kirándulásból hazatérő Armi ruhája az esőzés ellenére mégsem vizes. A beszélő értetlenkedő kérdő mondatával (vö. a *hogyhogy* kérdőszóval) és a szituáció ellentmondásosságára utaló *hiszen* (*-hAn*) partikulával magyarázatot próbál kicsalni hallgatójából; a magyarázatadás szükségessége által a mondat beszédfunkciója tehát felfogható KÉRDÉSKÉNT. A beszélő megnyilatkozásában az előzetes elvárások és a valós szituációs helyzet közti ellentmondásban a restriktív *de*

–*hAn* simulószó: *ei* 'te nem', *ei* 'ő nem'.

kötőszóval (a finnben *mutta*) megerősített *hiszen* partikula érzékelteti (vö. Péteri 1999a: 35). A partikulákban rejlik a r g u m e n t a t í v j e l l e g i t t is érezhető, hiszen a beszélő nemcsak a szituációban felfedezett ellentmondásosságot, de saját korábbi kérdését (és így kíváncsiságát) is igyekszik megokolni.

7A. példa (A: 153):

– *Olavi nyilván Eetihez ment a cselédházba – szölt az asszony. – Mindig odamegy, ha megjön az erdőből. De hogyhogy nem vagy vizes, **hiszen** esett.*

– *Nem áztunk el – tiltakozott Armi. – Mi ugyanis... a fenyők alatt voltunk az eső idején, és ott nem is nagyon esett.*

– *Pedig úgy látszott, mintha éppen arra, a tó felé tartott volna a zápor.*

7B. példa (A: 151):

[...] *Mutta ekkö sinä oo märkä, siälähän on satanu.[...]*

3.3. A *hiszen* és a *-hAn* partikulák PARANCsokban

Ebben az utolsó alfejezetben két PARANCsot szeretnék bemutatni, amelyekből kitűnik a megnyilatkozás direktív funkciója, vagyis a hallgatót irányítani akaró, cselekvés elvégzésére ösztönző szándéka (Halliday 1994).

Az első példa egy olyan beszédshituációt mutat be, amelyben az anyós mindenáron végig akarja vinni szándékát: felvinni Ilmihez az újszülött babát, Armi gyermekét. Miután menyétől, Armitól többszöri elutasítást kap, fiához, Olavihoz fordul, remélve, hogy az ő támogató segítségével elérheti célját. Megszólalásában a *hiszen* (és a finn szövegben a *-hAn*) partikulával egy ismert és megcáfolhatatlan tényre (ti. Olavi a gyermek apja, így döntési joggal is bír) hivatkozik, hogy fiát ezáltal aktivitásra sarkallja, és vitapartnerként megnyerje magának. A partikulával jelölt megnyilatkozás ilyen értelemben olyan PARANCs-funkciójú direktívumnak³⁸ tekinthető ('Tened/szólnod kell valamit!'), amely a következő kérdés implikaturája: 'te semmit sem szólsz ehhez/eltűröd ezt?'. A fenti példát – véleményem szerint – mégsem kérdésként, hanem inkább direktívumként kell értelmeznünk, hiszen a beszélő magyarázatot váró attitűdje nem információ hiányára, hanem elsősorban cselekvésbeli reagálás szükségességére utal (vö. Lauranto 2000b). Ebben az értelemben a beszélő megnyilatkozásában a *hiszen* (és a *-hAn* partikula is) olyan argumentatív elemnek tekinthető, amellyel a beszélő arról kívánja meggyőzni hallgatóját, hogy a cselekvésbeli reagálás – ha a nyelvi nem is – mindenképpen indokolt (ti. meg kell szerezni a babát).

8A. példa (A: 249–250)

A mama futva jött az ajtó felől.

– *Ilmi szeretné látni a gyereket. Egész idő alatt titkon kisjányt várt, és most azonnal szeretné látni.*

A mama fel akarta emelni a gyereket Armi mellől.

– *Nem engedem, hogy ide-oda hurcolják – jelentette ki Armi.*

– *De mikor Ilmi látni akarja, és annyira hasonlít is Ilmire – magyarázkodott az anyós.*

38 Itt a direktívumok tág értelmezésére gondolok, vagyis amikor a beszélő általában véve valamilyen cselekvési reakciót vár el hallgatójától (l. bővebben Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997).

– *Räär Ilmi megnézni – intette Armi, és rápillantott a gyerek picike orrára. – Én magam viszem le, ha innen felkelek.*

– *Olavi, te semmit se szólsz ehhez? – kérdezte a mama a fiától. – **Hiszen** te vagy az apja.*

– *Armi mindent tud – szólt Olavi.*

8B. példa (A: 245):

– *Olavi, ekkö sinäkään sano mitään, sanoi anoppi. – **Oothan** sinä isä.*

A második példában a beszélő szintén egy cselekvésbeli reakciót vár el hallgatójától, ahogyan váratlanul félbeszakítja a diskurzust, és a *(de) hisz*³⁹ partikulával az elmaradt kávézásra hivatkozik. A finn mondatban a magyarhoz hasonlóan megtalálható restriktív *mutta* 'de' kötőszó, amely a *-hAn* árnyaló partikulával együtt hatásosan érzékelteti a beszélő *rá-e s z m é l ő* és a *b e s z é d s z i t u á c i ó* hiányosságaira a *p e l l á l ó a t t i t ű d j é t*, valamint a *h a l l g a t ó m o t i v á l á s á r a* irányuló PARANCSSZERŰ szándékát. Az árnyaló partikulák *e m l é k e z t e t ő* retorikus funkciója a konszenzusteremtésen keresztül itt is argumentatív megnyilatkozás alapjává válik.

9A. példa (A: 131)

– *Akkor hát van mindemből másfél tucattyi – összegezte Olavi, és Armihoz lépett. Ekkor kattintotta el Eeti a fényképezőgépet, Armi és Olavi a nyitott láda mellett állnak, mögöttük Niemi Jaska.*

– *Na, akadt neki elég öltögetnivalója – kezdte Ilmi –, ha egyszer ilyen ripsz-ropsz mindennel elkészült.*

– *De **hisz** nekünk még meg kell innunk azt a kávé, és az esküvői torta is szegetlen. Gyere, Jaska, kávézzunk [...]*

9B. példa (A: 130):

[...] – ***Mutta** meirän**hän** piti juara sitä kaffia ja hääkaakkukin on viälä leikkaamata ja Jask Janska kans oottamahan kaffia, [...]*

4. Összefoglalás

A fenti példaszövegek elemzésének elsősorban az volt a célja, hogy betekintést nyújtsak korábban végzett korpuszalapú vizsgálataimba (Balogh 2004, 2005), és rávilágítsak a magyar és a finn nyelv árnyaló partikuláinak körében felfedezhető nyelvhasználatbeli hasonlóságokra. A különböző kommunikációs helyzetek vizsgálata számos olyan retorikus árnyalatot (tkp. pragmatikai funkciót) hozott a felszínre, amelyekben a magyar *hiszen* és a finn *-hAn* árnyaló partikulák következetesen egymás funkcionális megfelelőinek bizonyultak. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy e két partikula ezután gondolkodás nélkül behelyettesíthető lenne egymással, hiszen a nyelvek különbözősége folytán az egyes árnyaló partikulák nem mindig ugyanazon a helyen és ugyanabban a funkcióban fordulnak elő (vö. Kärnä 1983: 88, Péteri 1999a: 35–39, Balogh 2004, 2005). Mégis, az egymás mellé állított párhuzamos szövegekkel

39 A *hiszen* árnyaló partikula olykor rövidült formában (*hisz*) fordul elő; vizsgálatomban ezt nem vettem külön lexikai egységnek.

talán sikerült szemléltetnem azokat a jellemző eseteket, amikor ezek a partikulák hasonló vagy azonos „interpersionális jelentések”, illetve retorikus árnyalatok hordozóinak bizonyulnak.

Korpuszalapú elemzésem tanúsága szerint mind a magyar *hiszen*, mind a finn *-hAn* árnyaló partikulák esetében a három vizsgált beszédfunkció közül az ÁLLÍTÁS a legtipikusabb, hiszen a partikulával kifejezett megnyilatkozásokkal a beszélő leggyakrabban valamilyen nyelvi közlés szándékával fordul hallgatójához. Az ÁLLÍTÁSokban a beszélő többnyire valamilyen közös vagy ismert tényre való utalással (emlékeztetéssel, a szituáció egy résztvevőjére vagy valamely más elemére történő figyelemfelhívással, csodálkozás kinyilvánításával stb.) fordul beszédpartneréhez, s ez az orientáció gyakran egyfajta argumentációs erőt is képvisel. Természetesen az árnyaló partikulák egyfajta általánosan megfogalmazható ‘figyelemfelhívó’ funkción kívül végső értelmüket és aktuális árnyalatukat többnyire csak a kontextusba ágyazva és a nyelvhasználati szituáció teljes ismeretében és figyelembe vételével (l. referáló igék, mondatvégi írásjelek stb.) nyerhetik el.

A két nyelv partikulahasználatában mutatkozó párhuzamosságokat és a korpuszalapú vizsgálatban feltárt „közös” retorikus funkciókat, azaz a mindkét nyelv partikulájára jellemző legtipikusabb árnyalatokat a következő összefoglaló táblázat szemlélteti. A korpuszban leggyakrabban előforduló retorikus funkciót (vagy funkciókat) dőlt betűtípussal szedtem. A megnyilatkozásokban érvényesülő árnyalatokat sokszor nem egyszerű egyetlen szóval megadni, ezért az árnyalatok gazdagságát és a beszédhelyzetek sokféleségét érzékeltetve esetenként több szinoním elnevezést használtam a retorikus funkciók felsorolásakor.

4. táblázat: A magyar *hiszen* és a finn *-hAn* árnyaló partikulák legjellemzőbb retorikus árnyalatai a Halliday-féle beszédfunkciók tükrében

Beszédfunkciók	<i>A hiszen és a -hAn partikulák retorikus funkciói</i>
ÁLLÍTÁS (86%) ⁴⁰	<i>csodálkozás, megdöbbenés, ráeszmélés, megrökönyödés, meglepődés, helyzetfelismerés és -értékelés, megállapítás (akár érzelmi töltéssel), belső gondolatok kivetítése, belső vívódás, képtelenség kifejezése, magától értetődő megállapítás, evidencia, ténymegállapítás, figyelmeztetés, emlékeztetés, figyelemfelkeltés, pontosítás vagy korrigálás, meggyőző érvelés, az előzetes elvárások és a helyzet ellentmondásosságának érzékeltetése</i>
KÉRDÉS (4%)	<i>meglepődés, értetlenkedés, az elvárások és a helyzet ellentmondásossága (magyarázat elvárása)</i>
PARANCS (10%)	<i>cselekvés motiválása, serkentés, aktivitásra intés</i>

Bár magyar–finn vonatkozásban (árnyaló) partikulák összehasonlító elemzésére a múltban nemigen találunk előképre, remélem, hogy írásom számos további kutatás kiindulópontja lehet.

40 Az itt feltüntetett százalékok a két árnyaló partikula beszédfunkciók szerinti előfordulására vonatkoznak.

Felhasznált irodalom

- AUSTIN, John L.: Tetten ért szavak. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- AUTIO, Orvokki: Viistotaival. In: Pesärikko. Gummerus Oy, Jyväskylä. 1986 [1980]
- AUTIO, Orvokki: Családi fészek. Ford. K Szabó Edit. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- BALOGH Zsuzsanna: Pragmaattinen liitepartikkeli -hAn ja sen käännösvastineet unkarinnoksissa. Szakdolgozat. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, 2004.
- BALOGH Zsuzsanna: Modális-pragmatikai partikulák a magyar és a finn nyelvben. (A magyar *-e*, *vajon*, *hiszen* és *hát*, valamint a finn *-kO*, *-hAn* és *-s* partikulák összevető vizsgálata két szépirodalmi szöveg és fordításai alapján). Szakdolgozat. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 2005.
- ENGEL, Ulrich: Partikeln im Kontrast. Probleme und Vorschläge. In: Bartha Magdolna–Brdar-Szabó Rita (szerk.): Von der Schulgrammatik zur allgemeinen Sprachwissenschaft. Beiträge zur Gedenktagung für Professor János Juhász. Budapest, 1991. 123–138.
- ENGEL, Ulrich: Der Satz und seine Bausteine. In: Ágel, Vilmos – Hessky, Regina: Offene Fragen – offene Antworten in der Sprachgermanistik. Tübingen, 1992. 53–76.
- ÉKsz. = Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- GRICE, H. P.: Jelentés. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): Nyelv-kommunikáció–cselekvés. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 188–197.
- GRICE, H. P.: A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): Nyelv-kommunikáció–cselekvés. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 213–227.
- HAKULINEN, Auli: Partikkelit ja muut kietytymät vuoroissa. Johdanto. In: Hakulinen, Auli (toim.): Suomalaisen keskustelun keinoja I. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 1989. 115–118.
- HAKULINEN, Auli: Liitepartikkelin *-han/-hän* syntaksia ja pragmatiikkaa. In: Laitinen, Lea–Nuolijärvi, Pirkko–Sorjonen, Marja-Leena–Vilkuna, Maria (toim.), Lukemisto: Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä. SKS, Helsinki, 2001 [1976]. 44–90.
- HAKULINEN, Auli et al.: ISO suomen kielioppi. SKS, Helsinki, 2004.
- HAKULINEN, Auli – KARLSSON, Fred: Nykysuomen lauseoppia. SKS, Helsinki, 1988 [1979].
- HALLIDAY, M. A. K.: An Introduction to Functional Grammar. Második javított kiadás. Edward Arnold, London, 1994.
- HALLIDAY, M. A. K. – Hasan, Ruqaiya: Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. Oxford University Press, Oxford, 1989.
- HELBIG, Gerhard: Lexikon deutscher Partikeln. VEB Verlag, Leipzig, 1988.
- KESZLER Borbála: A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. Nyr. 119 [1995]: 293–308.
- KESZLER Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- KIEFER Ferenc: A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In: Rác Endre – Szatmári István (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 203–230.
- KIEFER Ferenc: A modalitás fogalmáról. NyK. 88 [1986]: 3–37.
- KIEFER Ferenc: Modal particles as discourse markers in questions. Acta Linguistica Hungarica 38 [1988]: 107–125.
- KIEFER Ferenc: Modalitás. Linguistica Ser. C, Relationis, 1. Budapest, 1990.

- KOCSÁNY Piroska: A szabad függő beszéd-től a belső monológig. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilsztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- KUGLER Nóra: A partikula. *NyT.* 122 [1998]: 214–219.
- KUGLER Nóra: A partikula. In: Keszler, Borbála (szerk.), *Magyar grammatika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 2000. 275–281.
- KÄRNÄ, Aino: Abtönung im Finnischen und im Deutschen. In: Weydt Harald (Hrsg.), *Partikeln und Interaktion.* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1983. 85–95.
- KÄRNÄ, Aino: Sävytyksen ilmaiseminen kontrastiivisen kielentutkimuksen valossa. In: Korimo-Girod, N. (ed.): *Kontrastiivinen tarkastelu kääntäjän apuna.* Publications du Département des Langues Romanes 12. Université de Helsinki, Helsinki, 1997. 19–30.
- LAURANTO, Yrjö: *Puhekielen kurssin monisteet.* Budapestin yliopiston fennougristiikan laitos, Budapest, 2000.
- LAURANTO, Yrjö: *Imperatiivi, käsky, direktiivi. Toimintaan kehottamisen syntaksia suomessa ensi ja toisena kielenä.* Kézirat. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 2000.
- NÉMETH T. Enikő: A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása. *NyTudÉrt.* 142. sz. Akadémia Kiadó, Budapest, 1996.
- NÉMETH T. Enikő: *A hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *MNy* 94 [1998]: 324–331.
- NÉMETH T. Enikő: *A kommunikatív nyelvhasználat elvei.* *ÁnyT.* XX. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 221–254.
- ÖRKÉNY István: *Egyperces novellák.* Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- ÖRKÉNY István: *Minuuttinovelletje.* Ford. Juhani Huotari. Atena, Jyväskylä, 2002.
- PÉTERI Attila: *Abtönungspartikeln im deutsch-ungarischen Sparchvergleich.* Doktori értekezés. ELTE Német nyelvi tanszék, Budapest, 1999.
- PÉTERI Attila: *Partikelgenese im Deutschen und im Ungarischen. Ein Beitrag zur konfrontativen Partikelforschung.* In: Bernáth, Árpád – Dietz, Gunther (Hrsg.): *Jahrbuch der ungarischen Germantistik 1999.* Budapest–Bonn, 1999. 63–72.
- PÉTERI Attila: *Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben.* *NyT.* 125 [2001]: 94–102.
- PLÉH Csaba – RADICS Katalin: *Beszédaktuselmélet és kommunikációkutatás.* *ÁnyT.* XIV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 87–108.
- PLÉH Csaba – SÍKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés.* Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- RAEVAARA, Liisa: *Vierusparit – esimerkinä kysymys ja vastaus.* In: Tainio, Liisa (toim.): *Keskusteluanalyysin perusteet.* Vastapaino, Tampere, 1997. 75–92.
- SHORE, Susanna: *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish.* Doktori értekezés. Macquarie University, Sydney, 1992.
- SHORE, Susanna: *On interpersonal meanings in translation.* In: Korimo-Girod, N. (ed.), *Kontrastiivinen tarkastelu kääntäjän apuna.* Publications du Département des Langues Romanes 12. Université de Helsinki, Helsinki, 1997. 153–168.
- SIRO, Paavo: *Suomen kielen lauseoppi.* Tietosanakirja Oy, Helsinki, 1964.